

Б.Н.Миронов

Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX вв.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. Том 1 (548 с.) и Том 2 (566 с.) - СПб., 1999.

Рецензована книга - двотомний фоліант (понад 1000 сторінок) із великою кількістю статистичних викладок, різних таблиць, широким переліком літератури (близько 3 тис. назв), виконана на високому рівні. Книга стала подією не лише для російських, а й для зарубіжних істориків, особливо американських, у яких русистика - найбільше затребувана частина зарубіжної історіографії. Безсумнівним є значення дослідження Б.Миронова й для сучасної україністики. Значущість її полягає перш за все у висновках, що порушують наші традиційні уявлення про останні два-три століття російської історії.

Історію дореволюційної Росії відбито у величезному пласті літератури. Досить назвати імена В.Ключевського, С.Соловйова, М.Карамзіна, М.Костомарова. Але це була переважно політична історія. Проте в середині ХХ ст. зусиллями французької історичної школи "Анналів" (багато хто вважають її вклад у науку "коперніканським переворотом") було розроблено нову методологію історичного моніторингу - історію соціальну. Соціальна історія - авангардний вектор сучасної світової історичної науки. В цьому контексті історію Росії ще не писали. Це вперше зробив Б.Миронов. Зазначимо, що в його праці соціальна історія Росії двох століть розглянута в ракурсі багатовимірної суспільної модернізації країни.

З іншого боку, в рецензованій книзі зроблено ряд висновків, що переборюють створений переважно західними спостерігачами надмірний нігілізм у висвітленні російської історії. Найважливіший висновок фундаментального порядку полягає в тому, як зазначає Б.Миронов, що в соціальному, культурному, економічному й політичному відношенні Росія в принципі змінювалася в тих самих напрямках, що й інші країни Європи (т.2, с.291). "Іншими словами, - зазначає він, - дореволюційна Росія в кожний момент своєї історії різнилася від західноєвропейських країн, але рухалася по тій самій орбіті, що й вони, то-

му в кожний момент була схожа на те, чим вони були раніше" (т.2, с.299). Таким чином, через історичну зумовленість соціальна траєкторія Росії розвивалась із запізненням порівняно з Європою, асинхронно, що мало свої негативні наслідки. Але у світлі цієї тези вади російської політичної системи, національного характеру, менталітету виступають як хвороба росту, як природні витрати розвитку. Це дає підстави зробити висновок, що асинхронність історичного поступу Росії робить некоректними негативні аналогії з Європою так само, як порівняння поведінки хлопчика й дорослої людини (т.2, с.303 -304).

Варто замислитися над глибинними причинами нігілізму у висвітленні історії Росії. Вони багатоманітні. Суперкритика царської, дореволюційної Росії в радянській історіографії виконувала роль морального й історичного виправдання та звеличування "закономірності" Жовтневої революції та всього соціалістичного експерименту в СРСР, що зазнали на Заході різкого засудження. Мався на увазі не тільки російський приклад, а й увесь масштаб світових соціальних відносин. СРСР відводилася роль "еталона світового соціалізму". Величезне значення мала атмосфера холодної війни, що спрямовувала західну історіографію на активне формування образу нової Росії як "імперії зла". Це втілювалося не тільки в заперечення радянського соціалізму, а й у значні негативні проєкції в дореволюційне історичне минуле країни. Позначилися здавна існуючі в Європі бацили русофобства.

У чому ж, на думку Б.Миронова, полягав позитив історичного розвитку Росії до 1917 р.? Він стверджує, що до цього часу в країні було створено громадянське суспільство (т.2, с.287). Це означає, що російське суспільство трансформувалося в суб'єкт державного управління, хоч повного контролю суспільства над державою не було, зауважує Б.Миронов. Водночас у своїй книзі він відводить самодержавству роль лідера соціальної модернізації в країні. Зокрема, всупереч давньому стереотипу, самодержавство не представлено як ворог освічення народу.

Другий висновок Б.Миронова стосується становлення в країні правової держави (т.2, с.288-289). Він викликає сумнів у світлі всього, що ми читали про царизм. Цьому певною мірою суперечить висновок автора про те, що процес формування російської нації виявився незавершеним (т.2, с.147). Однак фактична історія Росії свідчить на користь правового прогресу в країні. Після реформ 60-х років XIX ст. правові норми в Росії дедалі більше набували сили. Значно зросла кількість юристів. Росія врешті-решт одержала розвинуте судочинство, парламент.

Виникає питання: як узгодити твердження Б.Миронова з різкою критикою самодержавства дореволюційними істориками (див., наприклад, у В.Ключевського - Т.9. - М., 1991. - С.341-342) та публіцистами, з неприйняттям царизму радикальною російською інтелігенцією? Звичайно, російське самодержавство мало "темні плями", і сучасники їх бачили. Та багато що бачиться краще (з історичної дистанції). В країні підспудно визрівали позитивні процеси. Вони співіснували з епізодами та навіть хвилями поліцейського й адміністративного свавілля, рецидивами важко переборного абсолютизму. Не можна також не враховувати, що генератором негативних оцінок царизму в XIX ст. виступала революційно-опозиційна ідеологія, породжена епохою 60-х років.

Сьогодні в науці на протигагу нищівній науковій критиці тоталітарного минулого прийнято неетичним докоряти вченому за те, про що він промовчав у своєму дослідженні. І все ж, на нашу думку, у фундаментальному дослідженні соціальної історії Росії напередодні революцій, що підірвали устої країни, автору слід було б відповісти на запитання: у чому ж докорінні причини рево-

люційного вибуху 1917 р.? Можна шкодувати, що Б.Миронов обмежився лише короткою тезою: "Соціальна й культурна асиметрія створила величезне напруження в суспільстві й сприяла визріванню передумов трьох революцій 1905 і 1917 рр." (т.2, с.296). Окремі, хоча й короткі, зауваження про інші мотиви соціального вибуху в книзі є.

Дослідження Б.Миронова торкнулося також деяких питань соціальної модернізації в СРСР. Модернізація, як знакова сутність сучасної цивілізації, тривала й у радянський час, хоча й залишилася незавершеною. І це при тому, зазначає Б.Миронов, що "в перші роки радянської влади Жовтнева революція мала антимодерністський характер" (т.2, с.296). Відмінною від дореволюційної була й формула радянської соціальної модернізації: пріоритет держави над суспільством, перевага колективізму над особою, необмежена централізація політичного та економічного життя країни та ін. В СРСР відбувався технологічний, матеріальний прогрес, але на основі традиційної соціальності. Життя в радянській Росії, констатує автор книги, було відтворенням соціального ладу традиційної російської громади (т.2, с.334).

Привертає увагу застосування автором антропометрії як інструмента соціального дослідження. Книга пропонує широкий аналіз антропометричного зросту людини в СРСР (т.2, с.335-356). Багато хто давно помітив, що післявоєнне покоління стало вищим на зріст, "довгоногим". За розрахунками автора, радянська людина за кілька десятиліть у середньому "виросла" на 6,6 см. Це явище Б.Миронов відносить до успішності соціальної модернізації. У книзі наголошується, що поліпшення біологічного статусу є головною причиною тривалого існування радянської країни й ностальгічних почуттів щодо СРСР. Чи не суперечить це факту постійного тиску радянської держави на життєвий рівень населення? На думку автора, ця очевидна реальність усе ж урівноважувалася скороченням народжуваності, зменшенням витрат у зв'язку з особливостями демографічної революції.

Інтерес викликає прогноз Б.Миронова щодо термінів виходу з сучасної економічної кризи. Посилаючись на російський досвід XVIII-XX ст., автор робить висновок про те, що на подолання кризової трансформації потрібно 20-25 років, тобто життя одного покоління. З історичного погляду, це невеликий термін, але, з точки зору людей, які потрапили під колесо історії, - досить довгий (т.2, с.334).

Книга Б.Миронова значуща й для української історіографії та політології. Висновок автора про європейський вектор історичного розвитку Росії додає ще один вагомий аргумент на користь правильності європейського вибору сучасної незалежної України. Спільність історичних доль Росії та України надає ґрунтовності, непорушності процесу української вестернізації. Хоч соціальна траєкторія України мала свої параметри історичного, економічного й культурного прогресу, рецензована книга дає імпульс дальшій розробці української соціальної історії. Матеріали нового дослідження дозволяють більш глибоко зрозуміти драматизм історичного розвитку України в останні століття й провали останнього десятиліття.

Б.Миронов порушує багато інших цікавих питань російської та української історії, зупинитися на яких не дозволяють рамки журнальної рецензії. Справляє велике враження масштаб дослідження, проведеного одним істориком. При всій несподіваності й певній суперечливості висновків автора книга є значним, неординарним, новаторським науковим дослідженням.

В.Л. ХАРИТОНОВ (ХАРКІВ)